MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2002

SWALA LA KWANZA

1. (a) Kutokana na busara yake/ urazini/ hekima/ uwezo wake/ maarifa yake ya kuweza kuyatawala mazingira. Binadamu anasababisha hasara/ anahatarisha maisha ya viumbe vyote/ anaharibu mazingira akisingizia maendeleo (Akiegemea upande wa maarifa akose kutaja matendo ya uharibifu mpe alama 2) Akiegemea pande zote mbili mpe alama 4)

(b) Binadamu hujaribu kujiimarisha kimaisha kwa kukata miti kutegemea bidhaa viwandani na hivyo kusababisha ukosefu wa mvua, kuwepo kwa jangwa, ukataji wa miti uchafuzi wa maji, uchafuzi wa hewa, maji yakitiririka kwa mito yanaleta madhara mbalimbali. (alama 4)

(c) Itaangamiza maisha ya viumbe vyote
Miale ya jua yenye smu itatufikia moja kwa moja na kutowesha uhai wa viumbe vyote.
Miale ya jua itaangamiza/ itatowesha uhai/ kusababisha maafa/ kuhatarisha uhai.
(Wazo la kutoa uhai lijitokeze) (alama 2)

(d) Kusababisha ukosefu wa mvua/ uhaba wa mvua
Maafa yameimei au viumbe pamoja ya maradhi
Uhai utotoweka duniani
Kuwadhuru viumbe wa majini
Madhara kwa mimea na binadamu kupitia kwa ulaji wa vyakula
Kiangazi/ kukauka kwa mimea na visima vya maji
Uharibifu wa utandu

(e) Sisi wenyewe kuchukua jukumu la kusafisha mazingira yetu
Kuwafunza watoto kuhifadhi mazingira yao ni kuyaweka safi
Kutahadharisha umma wa ulimwengu dhidi ya uharibifu wa mazingira na mali asili
Kuzuia hewa yenye sumu kutoka viwandani na kuzuia kusambaa kwa gesi
Kusafisha maji yaendayo mitoni
Kujenga viwanda mbali na makao ya wanadamu

(a) Mtoto hufuata maagizo (tabia na mwenendo) wa mamaye/ mtoto hufuata tabia ya mamaye.

(b) (i) Kusana- kutengeneza/ kuvumba kuanda/ kubuni/ kuzua
(ii) Mchapuko- kuongezeka kwa kasi/ kwa haraka/ kuibuka kwa kasi upesi

"Tafadhali niletee vitabu vyangu kutoka darasani" mwalimu aliomba

(k) Eleza maana mbili tofauti za sentensi hii
(i) Wenzake wamelipwa pesa zao, yeye bado amelala

1. Pesa zao wenyewe pamoja na zake
2. Pesa zao wenyewe bila zake
3. Pesa zao na wengine na waliohusika hawana/ angala usingizini/ hana habari/ aegemee upande wa pesa au upande wa kulala

(a) Eleza katika sentensi maana ya misemo ifuatayo

(i) Uso wa chuma **(alama 1)**

Sentensi ionyeshe uso usionyeshe hisia zozote

(ii) Kuramba kisogo

Sentensi yaonyesha kusengenya kwa kutumia ishara

(b) Andika visawa (maneno yenye maana sawa) vya maneno haya:

(i) Sarafu/ gwewazi/ fulusi/ darahima/ hela/ pesa (alama 1)

(ii) Keleji. Dhihaki/ stihizai/ dharau/ bero/ kebali/ dunisha (alama 1)

(iii) Daktari. Tabibu/ mganga/ mzamifu/ msoni/ mhazigi/ tweza/ ihadi/ kinaya/ kishindo (alama 1)

(c) Kwa kila jozi ya maneno uliyopewa tunga sentensi mbili kutofautisha maana:

(i) Ini- kiungo cha mwilini
Hini – nyanyasa, hiani kinyuma, ona n.k (alama 2)

(ii) Tairi- mpira wa nje wa gurudumu
Tahiri – tia tohara

(d) Andika kinyume cha

(i) Shairi. Shwari/ heri/ sudi/ utulivu/ wema/ neema/ baraka (alama 1)

(ii) Oa- taliki/ acha/ tenga

(e) (i) Anayefundisha mwari mambo ya nyumbani huitwa
Kunguri

(ii) Samaki anayejirusha kutoka majini huitwa (alama 1)
Mkizi.

SWALI LA PILI

2. (A) MATAYARISHO)

Katika vipindi mbalimbali vya historia kumeibuka magonjwa mengi hatari. Magonjwa haya yalitafutiwa tiba baada ya kuwaua watu wengi. Kuna ugonjwa mpya duniani uitwao ukimwi.

Ukimwi umeawaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni na unazidi kuenea kwa kasi. Umewadhiri sana walio kati ya umri wa miaka 15 hadi 49. Hili ndilo kundi linaloweza kutunza jamii. Kutikana na kuwaua watu wengi nchini Kenya maradhi haya sasa ni janga la kitaifa. Nchini Kenya Ukimwi uligunduliwa mwaka wa 1984 na kutokea hapo umewaua watu wengi sana.

(i) Vipindi mbalimbali vya historia vimeshuhudia kuibuka kwa magonjwa ya ajabu/ tauni, kifua kikuu, homa ya matumbo n.k

(ii) Magonjwa haya yamewahangaisha watu na kuzishughulisha bongo za wanasayansi na madaktari katika kutafuta tiba.

(iii) Magonjwa haya yaliwaua maelfu ya watu na kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu/ yaliwaua watu wengi.

(vi) Magonjwa hayo yaliweza kuchunguzwa na kutafutiwa tiba (kabla ya kumaliza kizazi cha binadamu/ akamilishe hadi mwisho)

(v) Ulimwengu wa sasa unashuhudia janga lingine la maradhi sugu ya ukimwi

(vi) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi. Umewaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni.

(vii) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi ulimwenguni (lazima wazo la kasi litokee)

(viii) Wengi wa walioambukizwa ni kati ya miaka 15 – 49.
(ix) Kundi hili lina nguvu/ linatunza jamii/ wanaosalia ni watoto wa wakongwe wanaoachwa.
(x) Ukimwi uligunduliwa Kenya mwaka wa 1984 (lazima ataje Kenya)
(xi) Watu zaidi ya 500 hufa kila siku
(xii) Ukimwi sasa ni janga la kitaifa

(B) MATAYARISHO
Hospitali, zahanati, makundi ya kujitolea na mashirika mbalimbali huwahudumia wagonjwa. Huwapa tiba ya kisaikologia na huwapa ushauri hima wa kuishi ili wasikate tamaa. Historia inatupa matumaini mema kuwa siku moja tiba itapatikana. Tujikinge tukiwa na subira kwani subira huvuta heri.

(i) Mashirika na makundi ya kujitolea kuwahudumia wagonjwa
(ii) Makundi hutoa tiba ya kisaikologia na kuwapa ushauri na hima ya kuishi badala ya kukata tama
(iii) Wengi hutibiwa nyumbani kwao
(iv) Matumaini ya tiba kutokea

SWALI LA TATU
1. MATUMIZI YA LUGHA
(a) Kianzishi cha ngeli ya KI-VI k.m kisu kimevunjika – visu vimevunjika
Kuonyesha hali ya udogo k.m mtu- kijitu. Kijitu kimepotea
Kitendo kutendeka huku kingine kikiendelea
Ki- kuonyesha masharti - ukistaajabu ya Musa utaona ya Firauni
Ki- Kuonyesha nyakati zote- nilipofika alikuwa akiandika

(b) (i) Nilisoma kitabu chake
Tulisoma vitabu vyao
(ii) Umekuwa mwadilifu kupindukia
Mmekuwa waadilifu kupindukia
(iii) Alishinda nishani ya dhahabu
Walishinda nishani za dhahabu

(c) Watu wengi wamezoea kusema, "ajali bwana!" Basi yakaisha hapo. Lakini kufanya hivyo ni sawa?

(d) (i) Mafuta haya yaachuruzika sana
(ii) Mwinuko ule ndio mwanzo wa mlima wa chungu

(e) (i) Kitabu kilichopasuka ni changu/ kitabu kile kilichopasuka ni changu/ kile kitabu kilichopasuka ni changu.
(ii) Mtoto aliyeanguka ni ndugu yangu/ Mtoto ambaye alianguka ni ndugu yangu

(f) (i) Matawi ya mti ambayo hayakukauka hayakukatwa
(ii) Matofali haya hayatumiki/ hayatumiwi kwa ujenzi wa nyumba

(g) (i) Chakula chochote kikibaki hutupiliwambali
Chakula ambacho kinabaki hutupiliwa mbali
(ii) Nyumba yoyote uingapo / unayoingia unapata watoto wawili

(h) (i) Neno Ji- ma (umoja) li- ya
(ii) Kiongozi (umoja) a-wa, m- wa, yu-u-a-wa
(iii) Mate Ji-wa (wingi) li- ya; ya-ya; ma; ji

(i) (i) Daraja hili huvukika/ linavukika/ litavukika/ lilivukika tu wakati wa Kiangazi
(ii) Kitabu hicho kinasomeka / chasomeka/ husomeka/ kitasomeka ijapokuwa sura zingine hazimo.

(j) (i) Sanduku lenye fedha limeibwa.
(ii) Sanduku lenyewe limepatikana

II (a) (i) Mbari – Ukoo/ mlango
Watu wa kitovu kimoja, jamii, ukoo n.k. Kamau ni wa mbario yetu
Mbali – kisichokuwa karibu/ masafa marefu baina ya mahali na mahali/sio sawa sawa, tofauti k.m shati hili lina rangi mbali na lile.
(ii) kaaka- ishi mahali kwa mda/ kinywani sehemu ya juu ya kinywa k.m alijiuma Kaaka yake
Gaaga – geukaggeuka katika hali ya kujilaza, tuatua, pia garagara k.m vile aigaagaa kitandani kwa maumivu.

(b) (i) Enda nguu- (kata tamaa) Kukata tamaa kabisa
Alienda mguu hata kabla ya kujaribu
(ii) Chemsha roho - Kasirisha
Kuwa mkali, kasirika. Baada ya kutusiwa alichemka roho wakapigana

(c) (i) Reja
(ii) Toa athibu, kaaya
(iii) Toa malipo ya pesa kwa ajili ya kila alicjopokea
(iv) Kufupika kwa nguo

(d) Ukistaajabu mambo madogo utafanya nini ukipata makubwa
Si uzuri wa kustajabishwa na jambo kwani kuna uwezekano wa kupatwa na makubwa
- Usishangazwe na madogo